

САМАРҚАНД ТАРИХИЙ ШАҲРИДА МАҲАЛЛАЛАР ВА АНЪАНАВИЙ ХАЛҚ УЙЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ

Илҳом Рустамович Норов

Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти

АННОТАЦИЯ

Ҳар бир маҳаллаларда кичик маҳалла ансамблларни ва маҳалла марказлари кўчаларни режавий тузилишида қуриш жуда катта аҳамиятга эга бўлган, ҳамда композицион муҳитни тарихий шаҳарсозлик структурасига кичик маҳалла ансамблларни қуриш эътиборга олинган, чунки фақат маҳалла ансамбллар олдида монументал ансамбллар нисбатан кўзга кўрингандир.

Калит сўзлар: маҳалла, композицион муҳит, ансамбллар, ҳовли.

КИРИШ

Самарқанд жуда бой ва қадимий тарихга эга бўлган шаҳар бўлиб, унинг пайдо бўлиши ва ривожланиши жуда мураккаб жараёнда кечган.

Самарқанд шаҳри тарихий қисмининг ҳар бир кўчасини кўриб чиқадиган бўлсак, анъанавий турар жойлар орасида тор кўчаларнинг доминанти, шу муҳитдаги композицион ечими бўлиб масжид ва чойхоналар яққол кўзга ташланади. Шу қурилган турар жойлар комплекс кўринишда бўлса, жамоат бинолари (масжид, чойхона, маҳалла марказлари) шу кўчаларнинг режавий тузилишига киритилган. Иккинчи томондан кўриб чиқадаган бўлсак-ҳовлили уйлар ўз замоннинг чизиқли уйлари бўлиб, кўчаларнинг режавий тузилиши ва муҳитига мутаносиблик билан чамбарчас боғлиқдир. Учинчи томондан шу тарихий зонада яратилган композицион муҳитда анъанавий уйлар, ёғоч устунли айвонлар, тиниқ сувга тўлдирилган ҳовузлар, майда баргли дарахтлардан экилган кўкаламзорлар, масжид ҳамда чойхоналар нафақат кўчаларнинг режавий тузилиши балки, аҳолини бир-бири билан мулоқоти, дам олиб ҳордиқ чиқариши ҳамда ёз кунларида салқин ва сояли жойларда дам олиб ҳордиқ чиқаришига ҳам хизмат қилади.

Маҳалла ансамбллари турар жойлар орасида мутаносиб бир текисликда жойлашган бўлиб, улар орасидаги масофа 450-500 метрни ташкил қилган. Ўтиб кетаётган йўловчилар лабиринт каби тор кўчаларда композицион

муҳитдан завқланиб, узоқдан кўринаётган масжид минорасидан мўлжал олиб катта кўчага чиқиб кетган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Шаҳарнинг тарихий қисмида жойлашган ҳар бир маҳалла ансамбллари турар жой ва кўчаларни режавий тузилишини ташкил қилсада, у Самарқанд шаҳри тарихий қисмини структурасининг организмидир. Улар асрлар давомида етиб келган. Самарқанд шаҳар тарихий композицион муҳит структурасини ўрганиб чиққанда, умумшаҳар монумент ансамбл ҳамда маҳалла марказларини анализ қилиб таққослаб қарасак, кичик маҳалла ансамбллар умумшаҳар ансамбллар билан композицион режавий тузилиши ва нақшкорлиги билан контраст бўлиб бир-биридан кўзга яққол ташланиб фарқ қилади. Бундан мақсад асосий иншоотларни ажратиб кўрсатишдан иборат бўлган.

Бунга катта иншоотлардан Биби-Хоним мадрасаси, Регистон майдони, Гўри Амир ва Шохи зинда мажмуалари мисол бўла олади. Улар Самарқанднинг эски тарихий шаҳар қисмларида жойлашган бўлиб, ўзининг композицион масштаби билан маҳалла ансамбллари ва шу маҳаллада жойлашган турар жой биноларидан яққол ажралиб туради. Улар нафақат маҳаллада жойлашган бинолардан балки бир-биридан ҳам фарқ қилган. Масалан, шаҳар марказида жойлашган иншоотлар каттарок, шу шаҳар масштабига мослаштирган бўлиб, унда қўйилган безаклари ҳам ўзига яраша хусусиятларга эгадир. Ҳамда бошқа маҳалла марказларга жойлашган иншоотлар ҳам, шу маҳалланинг бир қаватли типовой такрорланган ҳовлилардан, шу композицион мутаносиб масштабни бузмасдан нафақат ҳажми билан, балки унга берилган тус-ранглари ва шу ерда жойлашган муҳити билан яққол ажралиб туради.

Меъморий обидаларнинг ранглари суюқроқ рангларда бўлиб, уни ўраб турган атроф-муҳит қурилмаларнинг ранглари эса илиқ тондан иборат бўлиб, деворлари лой сомон шувоқдан ёки пишиқ ғиштдан иборат бўлган.

Шаҳар қурилишида майда маҳалла ансамбллари бир-бири билан боғлиқ композицион характерга эга бўлиб, улар зич жойлашган кўчаларнинг режавий тузилишига контраст ва нюанс даражада мослаштирган. Агар умумшаҳар режалаштириш системасида архитектуравий ансамбллар ягона пластик стерженда ўтадиган бўлса, унда биз маҳалла ансамбллари бундай системада учратмаймиз. Ҳамда архитектуравий ансамблларнинг кварталларда жойлашган режавий схемаси шу композицион муҳитга ва кўчаларнинг режавий

тузилишига муносибдир. Кварталли ансамблларнинг бир-бирига ўлчамлари, силуети, рангли гаммалари, композицион муҳити мослиги билан яқиндир. Бу кварталлар, архитектуравий ансамблларни бир-бирига боғлаб, ягона характерга олиб келади ва кўчаларни режавий тузилиши билан ансамблларни бир-бири билан мослаштиради. Лекин умумшаҳар композициясининг бир хил типдаги зич жойлашган ҳовлилар ва архитектуравий ансамбллари маълум даражада акс этганки улар композицион муҳит, архитектуравий режаланганлиги, рангларнинг қабул қилинганлиги билан ажратилган.

Олимларнинг кўп йилги тадқиқотига қараганда, ҳар бир шаҳар ўзига хос силуетга эга бўлиб, улар шу шаҳарни характерига, композицион муҳитига, шаҳарда зич жойлашган аҳоли яшаш турар-жойларига боғлиқдир ва бунда кичик маҳалла ансамбллари шаҳарнинг режавий структурасига асосий рол ўйнайди. Улар маҳалла структурасига, тарихий кўчани акс этиб, Самарқанд шаҳрини тарихий шаҳар эканлигини яна бир далил сифатида акс эттиради.

Шаҳарни тарихий қисмини реконструкция қилишда уни ички турар жой қисмини реконструкция қилишга ҳам, кичик маҳалла ансамблларни реконструкция қилишда ҳам боғлиқдир.

МУҲОККАМА ВА НАТИЖАЛАР

Тадқиқотларга қараганда тарихий шаҳар, турар жойлар силуетига умумий композицион муҳит понарамасини уч поғонага бўлиш мумкин:

- умумшаҳар архитектуравий ансамбллар монументлари,
- кичик маҳалла архитектуравий ансамбллар,
- бир типдаги зич жойлашган турар жойлардир,

Ундаги ҳар бир поғоналарни ўрганиб чиқиб шундай хулосага келиш мумкинки, кичик маҳалла ансамблларининг роли катта шаҳар композицияси ва умумшаҳар ичида жойлашган монументал ансамбллар ичида кўринмай кетади.

Умумшаҳар монументал ансамблларнинг умумий силуетини жамоат маҳалла марказлари ташкил қилади. Бундай асосий ечимни Ўзбекистоннинг барча шаҳарларида кўришимиз мумкин. Бунда биз муҳитдаги кўчаларнинг режавий тузилишини, вертикал доминантли иншоотлар, бир қаватли зич жойлашган турар жой иморатларнинг томлари текис ва кўкаламзорлаштирилган муҳит, ҳовуз атрофидаги ансамбл, боғ хиёбон меъморчилигида “чорбоғ” типдаги ансамблларни учратамиз.

Ансамблларни ҳовлилар билан ташкил қилганда, уларни жойлашган ўрни, ривожланиш тарихи ва биноларни қуришдан кўзланган мақсад билан чамбарчас боғлиқдир. Баланд қурилган бино ва иншоотлар умумшаҳар монументал ансамбллар, кичик маҳалла ансамбллари ва турар жойлардан баландроқ туриб умумий шаҳар композициясига янада кўпроқ кўрк кўшади.

ХУЛОСА

Бундай шаҳарлар композиция ва ритмик кўриниши билан бир-бирига ўхшайди. Бундан хулоса қилиш мумкинки тарихий шаҳарларда шаҳар кўриниши ва лойиҳалаш бир-бирига ўхшаган;

- зич жойлашган турар жойлар ичида жойлашган кичик маҳалла ансамбллари, катта умумий шаҳар монументал ансамблларига ўтиш учун хизмат қилган.

Шундан маълум бўлдики, ҳар бир маҳаллаларда кичик маҳалла ансамблларни ва маҳалла марказлари кўчаларни режавий тузилишида қуриш жуда катта аҳамиятга эга бўлган, ҳамда композицион муҳитни тарихий шаҳарсозлик структурасига кичик маҳалла ансамблларни қуриш эътиборга олинган, чунки фақат маҳалла ансамбллар олдида монументал ансамбллар нисбатан кўзга кўринган.

REFERENCES

1. “Туркистон” 2003 йил 1 май. № 49. 1 бет. Маҳалламиз тарихини ўрганамиз.
2. “Туркистон” 2003 йил 8 феврал. № 14. 2 бет. «Обод маҳалла йили».
3. “Туркистон” 2003 йил 9 январ. № 3. 1 бет. «Маҳалла демократия мактаби».
4. А.Уралов «Гражданское зодчество средневековой Центральной Азии». Автореф. дисс. док. архитектуры. Ташкент, 1998.
5. «Художественная культура средней Азии IX-XIII веков» под научной редакцией доктора искусствоведения Л.И.Ремпеля, Н.Б.Немтсоева «Рабати Малик» 112-148 ст.